

LAŽNI HEROJI - CRVENI I CRNI

LUCIJA LUBIĆ

Thomas Bernhard
Trg heroja
Meandar, Zagreb, 2003.

Nije čest slučaj da u Hrvatskoj strani autor dobije svoje Dane, višednevnu manifestaciju koja objedinjuje okrugli stol, izložbu i predstavu. Dani Thomasa Bernharda održani su početkom studenoga prošle godine u Zagrebu, u "Gavellinu" predvorju postavljena je izložba autorovih rukopisa, a to je kazalište premijerno izvelo i jednu Bernhardovu dramu, *Trg heroja*, koju je režirao David Mouchtar Samorai. Meandar je, nakon zbirke Bernhardovih kratkih priča *Imitator glasova* te romana *Wittgensteinov nećak*, objavio i zbirku četiriju drama naslovljenu *Trg heroja*. U tisku su se pojavljivali novinski članci koji su prepričavali okolnosti austrijske praižvedbe toga komada, no čini se da nekako nisu naišli na očekivan odjek u javnosti, možda zahvaljujući i propustima u samoj predstavi ili čemu drugom.

Bečka premijera u Burgtheateru 1988. izazvala je pravu buru u javnosti. Te se godine navršavala 200. obljetnica bečkog kazališta, ali navršilo se i pedeset godina od Hitlerova govora na Heldenplatzu (Trgu hero-

ja), u prigodi austrijskog pripojenja Njemačkoj ili udžbenički poznatijeg *Anschluga*, a dramsko-kazališna rasprava dozivala je u pamet i Kristalnu noć. Klupko se zapetljalo kad je uprava Burgtheatera naručila komad za rođendan kazališta, a Bernhard je napisao *Trg heroja* kojim je nemilosrdno obračunao i s bivšim, ali i sa suvremenim, bečkim odnosno austrijskim antisemitizmom i nacionalsocijalizmom. Režiju je, kao i u brojnim drugim praižvedbama, potpisao Claus Peymann. Ulomci teksta procurili su u javnost pa su uslijedile političke borbe u kojima su sudjelovali Alois Mock, Kurt Waldheim i Jörg Haider nastojeći spriječiti premijeru, a za slobodu umjetnosti založili su se Franz Vranitzky i Hilde Hawlicek. Predstava je ipak izvedena, s dvadesetak dana zakašnjenja i uz gromoglasan tričetvrtsatni pljesak publike. Tri mjeseca kasnije Bernhard je umro nastavivši izazivati prijepore i svojom oporukom u kojoj je zabranio izvođenje ili objavljivanje svojih djela u Austriji te je naglasio da ne želi imati ništa s austrijskom državom.

Nesumnjivo, Bernhard je i te kako participirao u austrijskoj javnosti, a prouzročio je i veliku javnu raspravu koja je presizala granice umjetnosti i zadirala u osjetljivo političko tkivo. Četiri objavljene drame, u prikladnim prijevodima Seada Muhamedagića i Snješke Knežević, ovjeravaju autorovu koncepciju o pretjerivanju kao vlastitom umjetničkom načelu. Međutim, u tim dramama pretjerivanje nije samo sebi svrhom, ono je sredstvo kojim autor zasijeca u suvremeno austrijsko društvo koje, po njegovu mišljenju, razaraju malograđanština, licemjerje i kič, ali i antisemitizam, nacizam i posvemašnje crnilo duha. Bernhardova kritika nije suptilna, diskretna i aluzivna, nego je izravna, konkretna i oštra, a nije neobično ni da zaboli nečije uši. Upravo zahvaljujući izravnosti misli i ideja iznesenih u drami može se govoriti o pretjerivanju kao načelu autorova stvaranja. Osim toga, Bernhardove su drame na prvi pogled uočljive i po izostavljanju interpunkcijskih znakova, a jedini ustupak organizaciji teksta čini poneko veliko početno slovo na početku misli te raspored riječi kao u slobodnom stihu. Među odabrane Bernhardove drame u ovu knjigu ušle su: *Svečanost za Borisa* (praizvedeno u Hamburgu 1970.), *Lovačko društvo* (Beč, 1974.), *Pred mirovinom* (Stuttgart, 1979.) i *Trg heroja* (Beč, 1988.), a sve je drame režirao Claus Peymann. Premda je u rasporedu vidljiv kronološki slijed, nakon čitanja nije teško uočiti i stupnjevitost u zaoštavanju iznesenih ideja i stavova.

Drama *Svečanost za Borisa* ima tročinsku strukturu: Prvu predigru, Drugu predigru i Svečanost, a glavni je lik Dobra, žena koja je u prometnoj nesreći izgubila muža, ali i noge. Radnja je minimalizirana, kao i u ostalim Bernhardovim komadima, tako da zapravo nalikuje na epilog onoga što nije napisano, ali se dogodilo. Dobra priređuje maskiranu rođendansku zabavu u čast svoga muža Borisa, također bogalja, a na svečanost je pozvano trinaest bogalja iz azila za invalide. Tijekom prvog i drugog dijela drame Dobra razgovara sa svojom služavkom Johannom sažalijevajući sebe i omalovažavajući djevojku, a razgovor se vodi dok Dobra presvlači raznobojne rukavice i istobojne šešire ili dok komentira svoju masku kraljice i služavkinu masku – svinje. Tijekom rođendanske proslave bogalji nazdravljaju gospodarici, dive se njezinoj dobroti, a ona jedva suspreže gađenje prema okupljenom društvu. Čak i Johanna ima podvezane noge tako da ne može hodati i da bolje

razumije položaj uzvanika i svoje gospodarice: “Vi razumijete sve / i ne razumijete ništa / morate tu danas pristajati / glumiti / da nemate nogu / nitko ne smije biti upadljiv / svi moraju biti isti / svi jednaki / sve jednako.” Pisac neizravno nudi metaforu totalitarizma koji funkcionira kad jedna “kraljica” odredi pravila igra, a drugi se svojevrijem pretvore u duhovne bogalje te ponizno zahvaljuju na diktatorskoj “dobroti”. Borisove su replike u trećem dijelu nezamjetljive i kratke, on ni ne sudjeluje u razgovoru, a drama završava odlaskom gostiju koji utvrđuju da je Boris mrtav. Kad gosti odu, Dobra prasne u stravičan smijeh.

Struktura *Lovačkog društva* slično je organizirana: Prije lova, Za vrijeme lova i Nakon lova. U razgovoru sudjeluju ponajviše sarkastični Pisac i Generalica, Generalova supruga. U Generalovu šumu zavukao se potkornjak i cijelu šumu valja posjeći, no Generalica to taji od supruga koji je teško bolestan i mora na operaciju koju zacijelo neće preživjeti. Prihvati li se načelo pretjerivanja i kao interpretacijska provodna nit ove zbirke, lako je uočiti da pisac polako napušta metaforički govor i konkretno kritizira društvo u kojemu ono što se ne izgovori ni ne postoji. Potkornjak je uništio cijelu šumu, a General je smrtno bolestan, no zlatna šutnja politička je pragma. Nakon lova Pisac daje oduška svojoj kritičnosti pa pred Generalom održi mali subverzivni govor, nalik Hamletovoj *mišolovci* (“Onda se dogodi da general kaže / kako ja promatram / A to kako ja promatram milostiva gospođu / malo pomalo iritira sve (...) Pojam krivnje je nesmisao milostiva gospođu / Ako se bojimo / opisa / to je nesmisao”), nakon čega General ode u susjednu sobu i ustrijeli se, a začuju se pile pod kojima padaju stabla.

I drama *Pred mirovinom* ima tri čina, a uvodno su otisnute riječi H. Jamesa: “Što li je karakter drugo doli determinacija događaja, radnje.” U komadu sudjeluju Rudolf Höller, predsjednik suda i nekadašnji esesovski časnik čije prezime u sebi sadržava osnovu njemačke riječi *die Hölle* (pakao) te njegova sestre Clara i Vera. Troje djece iz ugledne pravničke obitelji pripremaju se za zatvorenu i morbidnu rođendansku proslavu nacističkog “zaslužnika” Himmlera (njem. *der Himmel* – nebo). Vera glača Rudolfovu odoru i prepire se sa svojom sestrom Clarom koja život provodi u invalidskim kolicima zgrožena bratovom i sestrinom izopačenošću, ali nemoćna da to spriječi. Rudolf očekuje umirovlje-

nje, živi u zastrašujućem političkom sljepilu i mržnji prema Židovima, ali i Amerikancima koji su narušili stara vremena od prije pedesetak godina. Obitelj nema prijatelja ni rodbine, nikamo ne izlaze, Vera živi s bratom u incestu, a jedini bližnji dodir s vanjskim svijetom predstavlja Clara koja piše pisma uredništvima novina ne bi li upozorila na vladajuću političku i društvenu klimu. Rudolf se na kraju napije, počne mlatarati pištoljem, pozli mu i sruši se, a Vera brzo svlači njegovu odoru i zove liječnika. U ovoj je drami kritičnost dodatno zaoštrena jer se izravno progovara o progonima Židova, ali iz obrnute perspektive, kroz Rudolfova usta: "Dobar Nijemac prezire to što se zbiva u ovoj zemlji / pokvarenost, lažljivost, opću zaglupljenost / židovština je posvuda uzela maha / već je opet ima posvuda i u svakom kutu."

Posljednja je drama po kojoj zbirka nosi ime, *Trg heroja*. U odnosu na prethodne drame, ova je najizravnija pa stoga povremeno djeluje kao politički govor protiv suvremene Austrije. Ako su prethodne drame završavale smrću ili krahom, ova drama započinje nakon samoubojstva profesora Josefa Schustera, ali je na kraju uokvirena smrću njegove supruge. Ona već godinama čuje glasove iz 1938. kad je masa na Heldenplatzu oduševljeno pozdravljala Hitlera i austrijsko pripojenje Njemačkoj. Prvi se prizor događa u kući, drugi u parku nakon sprovoda, a treći ponovno u kući, za ručkom, kad udovica začuje glasove i umre udarivši glavom o stol. Planovi o preseljenju obitelji u Oxford izjavili su se profesorovim samoubojstvom pa preostaje selidba u Neuhaus. Ispod razine javnoga pomalja se i nesklad na privatnoj razini obitelji: profesor se udaljio od supruge, a osobne uspomene na njega ima samo domaćica, gospođa Zittel. Ipak, kao središnji lik u drami nameće se pokojnikov brat, profesor Robert Schuster, stari cinik kojega je suvremena Austrija posve oslabila i kojemu ostaju samo zajedljive primjedbe: "Ono što je tom jadnom nemuštom narodu ostalo / nije ništa doli kazalište / sama Austrija nije ništa drugo nego pozornica / na kojoj je sve zahrdalo i popljesnilo i propalo / jedna međusobno omražena statisterija / šest i pol milijuna osamljenika / šest i pol milijuna debila i manijaka / koji neprekidno iz petnih žila dozivaju nekakva režisera / A režiser će doći / i konačno ih gurnuti dolje u provaliju." U toj drami replike likova posve se podređuju ideji tako da Robertove riječi kako "i crveni i crni idu nacistima na ruku" ili: "Pa i događa se to /

što Austrijanci žele / da zavlada nacionalsocijalizam / Pa ispod površine je nacionalsocijalizam / već odavno na vlasti", izrečene za stolom na bratovim karminama, predstavljaju znatno viši stupanj kritičnosti u odnosu na prvu dramu iz zbirke, u kojoj Boris šutljivo sjedi za stolom i na kraju umre.

Premda nije teško ustvrditi kako iz svih četiriju Bernhardovih drama probija jak cinizam i bespoštedna kritika suvremene Austrije, ali i Europe pa i cijeloga svijeta, neka manje uočljiva obilježja jednako su zanimljiva za analizu. Primjerice, u tim dramama nema razvedene radnje, nego se čini kao da je cijela priča već dovedena kraju pa preostaje vidjeti kako će završiti, a svršetak je podjednak: naglo klонуće ili smrt. Likovi Bernhardovih drama proživljavaju dvostruku dramu i žrtve su na javnoj i na privatnoj razini. Njima manipuliraju društvene i političke okolnosti koje se reflektiraju i na njihov privatni život tako da dramu zapravo započinje društvo nepovratno zagađeno svojim suvremenim bolestima: antisemitizmom, političkom pragmom, ksenofobijom, socijalnom neosjetljivošću..., a da su te bolesti smrtonosne i da poput potkornjaka ruju i uništavaju, najbolje dokazuje razorena psiha ljudi i njihove najbliže okoline. Zato Bernhardovi likovi i jesu posve u funkciji autorovih ideja, eksplicitno i ogorčeno stavljajući ih u usta likovima kojima dodjeljuje određeni odmak: primjerice Clari, profesoru Robertu ili Piscu, onima kojima je uspjelo prozreti redateljske nakane, koncepciju koja vodi urušenju društva i svih vrednota. Stoga nisu neobične česte autorove opaske i usporedbe suvremenog društva s kazališnim komadom. Bernhard ne vjeruje u Lessingovu mogućnost prosvjetljenja. U drami *Lovačko društvo* General tvrdi da preferira samo kazališni diletantizam i periferijsku pozornicu, ali ističe da ne gleda drame i da mu je kazalište odvratno jer ga neprestano podsjeća na odvratnost, no odmah zatim pretpostavlja da se Pisac bavi kazalištem upravo zbog odvratnosti. Međutim, General je svjestan da je odvratnost drame zapravo pozornica zbilje i da su Piščeve riječi samo okidač na pištolju kojim General počinu samoubojstvo. U tom smislu četiri drame iz *Trga heroja* nude posve drukčiju vrsnu odrednicu – naime, pisane su u Bernhardovu žanru zbilje, bez heroja i bez katarze.